

STRATEGIK YONDASHUVLAR ASOSIDA KIBERBULLINGNING OLDINI OLISH

Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan hozirgi davrda kiberbulling (cyberbullying) maktablar uchun jiddiy pedagogik, psixologik va boshqaruv muammosiga aylandi. Kiberbulling — axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, onlayn o'yinlar, forumlar va platformalar) orqali shaxsni tahqirlash, qo'rqitish, kamsitish, obro'sizlantirish yoki psixologik bosim o'tkazishdir. U an'anaviy bullingdan doimiylik (24/7 ta'sir), anonimlik, dalillarning tez tarqalishi va keng auditoriya xususiyatlari bilan farq qiladi; shu bois rahbar kiberbullingni “intizomiy hodisa” sifatida tor talqin qilmasdan, xavfsiz raqamli muhitni boshqarishning strategik yo'nalishi sifatida ko'rishi zarur. UNESCO kiberbullingning ta'limga salbiy ta'sirini va ta'lim sektori darajasida tizimli chora-tadbirlar zarurligini ta'kidlaydi.

Kiberbullingning turlari ko'p qirrali bo'lib, ularga tahdidli xabarlar yuborish, haqoratli izohlar, yolg'on axborot tarqatish, shaxsiy ma'lumot yoki suratlarni ruxsatsiz ulashish, onlayn guruhlardan chetlatish (digital exclusion), soxta akkauntlar orqali hujum qilish, “trolling”, “doxxing”, shantaj elementlari kiradi. Masalan, sinfdoshlar ijtimoiy tarmoqda o'quvchining suratiga masxarali izohlar yozishi yoki messenjer guruhida ataylab kamsitishi “oddiy hazil” emas, balki o'quvchining psixologik farovonligiga bevosita zarar yetkazadigan omildir. UNICEF ham kiberbullingni zo'ravonlikning bir ko'rinishi sifatida baholab, bunday holatlarda maktabga xabar berish va himoya mexanizmlarini ishga tushirish muhimligini qayd etadi.

Kiberbullingning paydo bo'lishi va davom etishiga ta'sir qiluvchi xavf omillari individual, ijtimoiy va institutsional darajalarda kuzatiladi. Individual omillarga yosh xususiyatlari, past o'ziga ishonch, emotsional beqarorlik, ijtimoiy ko'nikmalarning sustligi kirsa; ijtimoiy omillarga tengdoshlar bosimi, guruh “normasi”, onlayn muhitda nazoratning zaifligi, oilada raqamli tarbiya



bo'shliqlari kiradi. Institutsional omillarga esa maktab siyosatining noaniqligi, xabar berish kanallarining ishonchsizligi, pedagoglarning raqamli savodxonligi va aralashuv ko'nikmalari yetishmasligi sabab bo'lishi mumkin. Shu nuqtai nazardan rahbar uchun muhim vazifa — “kim aybdor?”dan ko'ra “qaysi tizimli sharoit kiberbullingni osonlashtiryapti?” degan savolga javob topish va risklarni boshqarishdir.

Kiberbullingning psixologik va ta'limiy oqibatlari chuqur: jabrlanuvchilarda stress, xavotir, uyqu buzilishi, o'ziga ishonchsizlik, depressiv holatlar, darsga qiziqishning pasayishi, maktabdan qochish va ijtimoiy chekinish kuzatilishi mumkin. Bu esa o'z navbatida o'zlashtirishga, sinf iqlimiga va butun maktabning xavfsizlik madaniyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. CDC bullying (jumladan cyberbullying)ning sog'liq va ta'lim natijalariga zararli oqibatlarini ko'rsatib, profilaktika va erta aralashuv zarurligini urg'ulaydi.

Strategik yondashuvning birinchi bosqichi — profilaktika: kiberbulling sodir bo'lgach “jazolash” emas, uni oldindan kamaytiradigan muhitni yaratish. Profilaktika doirasida “digital citizenship” (onlayn fuqarolik) ko'nikmalari — hurmatli muloqot, empatiya, mas'uliyatli kontent ulashish, konfliktni tinch hal etish, onlaynda guvoh bo'lgan zo'ravonlikka nisbatan befarq bo'lmaslik — tizimli o'rgatiladi. Sinf soatlarida real ke'nslar (vaziyatlar) muhokamasi, rol o'yinlari, “onlayn etik kodeks” bilan tanishtirish, o'quvchilarning o'zlari bilan birga sinf/dars guruhlarida qoidalarini kelishish profilaktikaning kuchli pedagogik vositalaridir. UNESCO raqamli makonda nafrat, zo'ravonlik va kiberbullingni kamaytirishda ta'limning, ayniqsa shaffof xabar berish va himoya tizimlarining rolini ta'kidlaydi.

Profilaktikaning ikkinchi tayanchi — raqamli xavfsizlik (cyber hygiene) ko'nikmalarini mustahkamlashdir. Bu shaxsiy ma'lumotlarni himoyalash, kuchli parollar va 2FA, noma'lum havolalardan ehtiyot bo'lish, maxfiylik sozlamalarini to'g'ri boshqarish, skrinshot/dalillarni saqlash, “bloklash–shikoyat qilish” kabi platforma funksiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Maktab





amaliyotida “Raqamli xavfsizlik haftaligi”, viktorina, interfaol trening, IT mutaxassislar bilan ochiq muloqotlar orqali bu ko‘nikmalarni ommalashtirish mumkin. Bu yondashuv o‘quvchining “himoyalaniish resursi”ni oshiradi va kiberbullingdan keyingi zararni kamaytiradi.

Strategik boshqaruvning uchinchi elementi — monitoring va erta aniqlash. Kiberbulling ko‘pincha yashirin bo‘lgani uchun maktabda ishonchli va qulay xabar berish kanallari bo‘lishi shart: anonim onlayn forma, ishonch qutisi, psixologga maxfiy murojaat, sinf rahbariga tezkor signal berish tartibi. Eng muhim shart — murojaat qilgan o‘quvchi “jazolanib qolish” yoki “masxara bo‘lish”dan qo‘rqmasligi kerak. Rahbar murojaatlarni ko‘rib chiqishda tezkorlik (timeliness), adolatlilik (fairness), maxfiylik (confidentiality) va dalilga tayangan tekshiruv (evidence-based review) tamoyillarini joriy etishi lozim. UNESCO ham kiberbullingga qarshi samarali tizimlarda konfidensial xabar berish va ko‘rib chiqish (redress) mexanizmlari muhimligini qayd etadi.

To‘rtinchi element — javob choralarini standartlashtirish (response protocol). Maktabda “kiberbulling sodir bo‘ldi” degan holat uchun oldindan ishlab chiqilgan protokol bo‘lishi kerak:

- holatni qayd etish (dalil, skrinshot, vaqt, platforma);
- jabrlanuvchini himoya qilish (psixologik yordam, xavfsizlik rejasi);
- tekshiruv va mediatorlik (zarur bo‘lsa yarashtirish, lekin jabrlanuvchining xavfsizligi ustuvor);

- intizomiy va tarbiyaviy choralar (maktab nizomiga muvofiq);

- qayta takrorlanishning oldini olish (monitoring, sinf iqlimi bilan ishlash).

Bunda “faqat jazolash” emas, balki xulq-atvorni o‘zgartirishga xizmat qiladigan pedagogik yondashuv (restorativ amaliyotlar, empatiya va mas’uliyatni kuchaytirish) ko‘proq barqaror natija beradi.

Beshinchi element — ota-onalar bilan hamkorlik. Kiberbulling ko‘pincha maktabdan tashqarida, uy sharoitida sodir bo‘ladi, shuning uchun ota-onalarning raqamli tarbiya va nazorat bo‘yicha xabardorligi muhim. Ota-onalarga kiberbulling belgilari (kayfiyat o‘zgarishi, telefonni yashirish, maktabdan





qochish, uyqusizlik, keskin asabiylashish), “javob berish algoritmi” (tinchlantirish, dalil saqlash, platformaga shikoyat, maktabga xabar, psixologik yordam) bo’yicha amaliy yo’riqnoma berish samarali bo’ladi. UNICEF kiberbulling holatida yordam so’rash va muammoga yolg’iz qolmaslik muhimligini alohida ko’rsatadi.

Oltinchi element — maktab siyosati va ichki hujjatlar (policy). Kiberbullingga qarshi siyosatda kamida quyidagilar bo’lishi kerak: tushuncha va qamrov (platformalar, maktab guruhleri), xabar berish kanallari, ko’rib chiqish tartibi, maxfiylik kafolatlari, himoya va rehabilitatsiya choralari, intizomiy choralar, profilaktika reja-grafigi, mas’ullar (rahbar, psixolog, sinf rahbar, IT koordinator) va hisobot indiktorlari. Hinduja va Patchin maktablar uchun kiberbullingni aniqlash, oldini olish va javob berish bo’yicha amaliy tavsiyalarni tizimlashtirgan.

Amaliy misolda, maktabda ijtimoiy tarmoqlardagi nizolar ko’paygani aniqlangach, rahbariyat sinf rahbarlari, psixolog va ota-onalar ishtirokida ishchi guruh tuzdi; profilaktik treninglar, anonim murojaat tizimi va aniq ichki qoidalar joriy etildi. Bunday “tizimli paket” yondashuvi odatda murojaatlarni kamaytirish bilan birga, eng muhimi, o’quvchilarni himoya qilish va sinf iqlimini sog’lomlashtirishga xizmat qiladi. UNESCO ham kiberbullingga qarshi kurashda ta’lim, xabar berish tizimlari va hamkorlikni birlashtirgan yondashuvni qo’llab-quvvatlaydi.

Xulosa qilib aytganda, kiberbullingning oldini olish tasodifiy targ’ibot yoki faqat tarbiyaviy tadbirlar bilan cheklanmaydi. Bu — strategik boshqaruv masalasi bo’lib, unda profilaktika, raqamli xavfsizlik, monitoring, standart javob protokoli, ota-onalar va hamjamiyat bilan hamkorlik, shuningdek, aniq maktab siyosati uyg’unlashgan holda amalga oshirilishi lozim. Rahbar ushbu jarayonni ongli va tizimli boshqargan taqdirda, maktabda xavfsiz raqamli muhit, sog’lom psixologik iqlim va ta’lim sifatining barqarorligi ta’minlanadi.





Nazorat savollari

1. Kiberbullingning an'anaviy bullingdan farqi qaysi uchta asosiy xususiyat bilan izohlanadi?
 2. Kiberbullingning eng ko'p uchraydigan turlarini sanab bering va har biriga maktab amaliyotidan misol keltiring.
 3. Profilaktika (oldini olish) va javob choralari (response) strategik boshqaruv nuqtayi nazaridan qanday uyg'unlashtirish mumkin?
 4. Maktabda kiberbulling bo'yicha "xabar berish—tekshirish—himoya—reabilitatsiya" protokoli qanday bosqichlardan iborat bo'lishi kerak?
 5. Ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish kiberbullingni kamaytirishga qanday ta'sir ko'rsatadi? Amaliy mexanizmlarni taklif qiling.
- 
- 